

מאיזניק לירושלים

קרמיקה במפגש בין־תרבותי

התערוכה "מאיזניק לירושלים" מציגה מפגש בין־תרבותי של מסורות קרמיקה, זאת הטורקית וזאת הארמנית־ירושלמית ואת הזיקה של שתיהן למסורת הקרמיקה הסינית. אמנם כל מסורת מייצגת את הזמן והמקום שבהם נוצרה, אך שתיהן מתמקדות במוטיבים מעולם הצומח המתוארים באופן מסוגנן ועשיר.

מקורותיה של הקרמיקה הטורקית בפרס ובסוריה. במאות ה-16 עד ה-18 התגבשה ופרחה בערים איזניק וקוטהיה שבמערב רמת אנטוליה מסורת קדרות ייחודית. הסגנון והטכניקה במסורת זו משלבים בין יסודות הקרמיקה הטורקית המוקדמת, מסורות האיור הפרסיות ואמנות הקרמיקה הסינית. זאת האחרונה היא הדומיננטית ביותר בהשפעתה, ולכן כלי הקרמיקה בני התקופה נקראו גם "צ'יני" (מלשון צ'ין: סין). המפגש בין התרבות הסינית לבין התרבות המוסלמית החל כבר במאה השביעית, עם עליית האסלאם. המפגש עם הקרמיקה הסינית נוצר בעקבות ייבוא כלי חרס ופוצלן סיניים לחצר הסולטנים העות'מאנים וחשיפת אמני הקרמיקה המקומיים למסורת זו.

הסגנון הייחודי של איזניק וקוטהיה הגיע לשיא בשלותו באמצע המאה ה-16 כאשר לצבעי הכחול־לבן, האופייניים לראשית המאה, נוספה קשת צבעים רעננה: טורקיז, סגלגל, ירוק זית ומאחר יותר אדום, המכונה "אדום איזניק". תמורה התרחשה גם במגוון העיטורים. דגמים סיניים ומוטיבים מאמנות האסלאם המוקדמת הוחלפו בדימויים נטורליסטיים מהעולם הבוטני הטורקי: עצי ברוש (שסמלו את עץ החיים), ענפי שזיף, פרי הרימון ופרחים בהם ורד, יקינתון ובעיקר צבעוני הנפוץ בטורקיה. מוטיב ייחודי הם עלי סז, עלים משוננים ארוכים בעלי צורה מעוקלת. המוטיבים הצמחיים מצוירים בקו מתאר שחור דק ומדויק כאשר גבעולי הפרחים משתרגים זה בזה במקצב הרמוני. האהבה לבוטניקה וההתמקדות במוטיבים צמחיים נטורליסטיים באה לידי ביטוי באומנויות נוספות של חצר הסולטנות: בדים, שטיחים ואריגים. אומנויות אלה מייצגות סגנון אימפריאלי חדש המיוחד לחצר העות'מאנית.

צלחת, איזניק, טורקיה, המאה ה-16, מחיאון ארץ ישראל, תל אביב

אריח, איזניק, טורקיה, המאה ה-16, מחיאון ארץ ישראל, תל אביב

הקשר בין מסורת הקרמיקה הטורקית לבין ירושלים נוצר במחצית הראשונה של המאה ה-16 על ידי הסולטן הטורקי סולימאן "המפואר", שליט האימפריה העות'מאנית, שבנה רבות בירושלים. הוא נרתם לחידוש אריחי הקירות החיצוניים של מבנה כיפת הסלע בהר הבית – מבנה מתקופת שלטון בית אומיה שבנייתו הסתיימה בשנת 691 לספירה, תקופת שלטונו של הח'ליף עבד אל-מלכ. מתחת לכיפה המרכזית של המבנה המתומן נמצא סלע גדול, שעל פי המסורת המוסלמית הוא המקום ממנו עלה הנביא מוחמד השמימה במסעו הלילי. על פי המסורת היהודית, זאת אבן השתייה (התשתית), הסלע שממנו נברא העולם ונחשב למקום קודש־הקודשים בבית המקדש. כיפת הסלע היתה מראשוני המבנים המוסלמיים שקירותיו החיצוניים צופו באריחים צבעוניים. הללו לא שרדו לאורך השנים ועברו כמה שלבים של שיפוץ ושימור.

בין השנים 1545-1566 זים הסולטן העות'מאני את החלפת האריחים המקוריים באריחי קרמיקה מזוגגים. בשיפוץ נוסף של המבנה במחצית הראשונה של המאה ה-18 הוחלפו האריחים הפגומים בחדשים ובמאה ה-19 הוחלפו האריחים בחלקו הדרום־מערבי והמערבי של המבנה.

בתערוכה מוצגים מספר אריחים שציפו את מבנה כיפת הסלע ונוצרו במסורת הקרמיקה הטורקית. המבנה מוצג בתערוכה בתצלום מ-22 במאי 1918 המתעד את ביקור המושל הצבאי הבריטי של ירושלים, רונלד סטורס, בחברת הנסיך ארתור (דוכס קונוט וסטראת'רן) והמזפתי הגדול כמאל אל־חוסייני.

אריח, כיפת הסלע, ירושלים, המאה ה-18, אוסף פרופ' רחל מילשטיין ומריו שש

"האגודה למען ירושלים", שהוקמה על ידי סטורס ופעלה לפיתוח ושימור העיר, הזמינה ב-1919 את אמן הקרמיקה הארמני דוד אוהנסיאן לירושלים כדי לשקם את אריחי כיפת הסלע. אוהנסיאן, בן למשפחה נוצרית ארמנית מקוטהיה שבטורקיה היה אמן ומומחה לשימור של מסורת הקרמיקה המקומית. הוא ניהל את אחת מסדנאות הקרמיקה המפורסמות בעיר והיה מעורב בפרויקטים עירוניים בקוטהיה ובאיסטנבול בהם צופו קירות המבנים באריחי קרמיקה: בית הדואר המרכזי וקבר הסולטן רשיד הרביעי באיסטנבול, וכן עבודות שימור בעיר המקודשת מכה.

בשנת 1915 אולץ אוהנסיאן, בשל מוצאו הארמני, לגלות מטורקיה ולהימלט עם בני משפחתו לסוריה. בקלב נקרה בדרכו הדיפלומט הבריטי סר מארק סייקס, ובתיווכו הוא הוזמן לירושלים לפרויקט שיקום אריחי כיפת הסלע. כדי לעמוד בתוכנית השיקום, הציע אוהנסיאן לפתוח סדנה שתספק אריחים לציפוי הבניין. לשם כך הביא מטורקיה קבוצת אמני קרמיקה ארמנים, בהם נישאן בליאן ומגדיץ' קרקשניאן, ויחד איתם פתח את סדנת "אריחי כיפת הסלע". לרוע המזל, רעידת האדמה שפקדה את ירושלים ב-1927 גרמה לסגירת הסדנה, והפרויקט נגנז. דוד אוהנסיאן המשיך לעבוד בעיר העתיקה. הועמד לרשותו בית מלאכה בווייה דולורוזה והוא עסק בפרויקטים ציבוריים, כגון: גומחת מזרקה בחצר בניין בית החולים סנט ג'ון וציורי האריחים על קירות הלובי של מלון אמריקן קולוני. בנוסף לעבודות הגדולות הוא יצר כלי קרמיקה שהיו מבוקשים מאוד בשוק המקומי.

דוד אוהנסיאן, מלון אמריקן קולוני, ירושלים, 1923

עבודותיו של אוהנסיאן מאופיינות בציור בקו מדויק ומעודן ברוח מסורת הקרמיקה הטורקית, אך המוטיבים מאוירים בסגנונו הייחודי ורובם מעולם הטבע: גפנים, עצי ברוש, תפוחות למיניהן וציפורים.

סדנת אוהנסיאן, ירושלים, 1919-1948, אוסף נישאן בליאן – קרמיקה ארמנית, ירושלים

במקביל לסדנה של דוד אוהנסיאן החלו לפעול בירושלים סדנאות קרמיקה ארמנית נוספות. בשנת 1922 פרשו נישאן בליאן ומגדיץ' קרקשניאן מהסדנה של דוד אוהנסיאן והקימו סדנה עצמאית בירושלים בשם "קדרות פלשתינה" ("Palestine Pottery"). הסדנה המשותפת התמחתה בייצור כלי קרמיקה שימושיים מעוטרים, כלי נוי ומזכרות, שיועדו לשוק המקומי ולייצוא.

במכלול היצירה של סדנת בליאן־קרקשניאן בין השנים 1922-1963 ניכרת השפעתה של מסורת הקרמיקה הטורקית ושל עבודותיו של דוד אוהנסיאן. עם זאת, פותחו בה נושאים וסגנון ייחודיים. כלי הקרמיקה מעוטרים במוטיבים צמחיים: פרחים (צבעוני, ורד, יקינתון, פריחת השקד), גפן וענבים, עצי ברוש, ערבסקות מסתלסלות ועלי סז. להם נוספו גם איורי התנ"ך והברית החדשה. סגנון האיור על גבי הכלים מאופיין בקווי מתאר רחבים ושחורים המפרידים בין הצבעים ובמוטיבים מסוגננים היוצרים תנועת זרימה. אך בניגוד לרב־שכבתיות ולקומפוזיציות המורכבות במסורת הקרמיקה הטורקית הם מוצגים זה לצד זה ללא גודש.

סדנת בליאן וקרקשניאן, ירושלים, 1922-1948, אוסף נישאן בליאן – קרמיקה ארמנית, ירושלים

מאיזניק לירושלים

קרמיקה
במפגש
בין תרבויות

מרתה ריגר היא אמנית קרמיקה ישראלית ילידת ברזיל. בעבודתה, "כחול לבן Made in China" יצרה ריגר ביצי חרסיה גדולות ממדים, כשהיא משלבת את מסורת הקרמיקה האירופית עם טכניקות ייצור וסגנון העיטור הסיניים. כדי לייצר את ביצי החרסיה נסעה ריגר לסדנת ייצור מסורתית סינית בעיר ג'ינג דה ג'ן.

מרתה ריגר,
תל אביב, 2015,
השאלת האמנית

ייצור ביצי חרס חלולות בגדלים שונים מאפיין גם את הקרמיקה מאיזניק וקוטהיה ואת הקרמיקה הארמנית הירושלמית. הביצים שיוצרו בטורקיה היו מנוקבות בקצותיהן לשם תלייה. ביצי החרס נתלו לקישוט במסגדים ובכנסיות ולעיתים מוקמו מעל מנורות השמן. יש הסוברים כי הבחירה בצורת הביצה בנוהג להביא ביצי יען כמזכרת מהעלייה לרגל למכה, שכן יענים היו נפוצות בחצי האי ערב.

ביצת חרס,
ירושלים, המאה
ה-20, אוסף זאב
ומירי הולצמן

התערוכה "מאיזניק לירושלים: קרמיקה במפגש בין תרבויות" מציגה מסע חוצה ארצות, תרבויות ותקופות, שבו מסורת הקדרות מסין נדהה אל מסורת הקדרות בטורקיה ומשם לירושלים. מסע זה נמשך גם בימינו, כאשר אמני קרמיקה עכשוויים יוצרים בהשראת מסורות עבר אלה.

מאיזניק לירושלים: קרמיקה במפגש בין תרבויות
דצמבר 2015 – ספטמבר 2016, מוזאון לתרבות האסלאם ועמי המזרח, באר שבע מנהלת ואוצרת ראשית: ד"ר דליה מנור, אוצרת: ד"ר שרון לאור-סירק
תכנון וביצוע התערוכה: מוטי שפייר אונטטיק עיצוב (1998) בע"מ
עריכה לשונית: קרין חזקיה, עיצוב והפקה: יוסי ג'יברי, צילום: ולדימיר נייחין

מסורת הקדרות הטורקית ומסורת הקדרות הארמנית הירושלמית הושפעו ממסורת הקרמיקה הסינית. החל במחצית הראשונה של המאה ה-16 ספגו קדרי איזניק וקוטהיה השפעות מכלי הקרמיקה של השושלות הסיניות יואן (1271-1368) ומינג (1368-1644). הקרמיקה הטורקית העתיקה את טכניקת הייצור ואת צבעה הלבן של הקרמיקה הסינית ואת דגמי הפרחים, אשכולות הענבים, העננים והגלים המצוירים בכחול על רקע לבן מתחת לזיגוג שקוף. המוטיבים הסיניים עברו שינוי והתאמה לטעם ולסגנון של אמנות האסלאם: העננים המסוגננים הסיניים היו לערבסקה סימטרית, ופרחי הלוטוס והאדמונית, שלא היו מוכרים בטורקיה, היו למסוגננים והתרחקו מהמקור הבוטני שלהם. לאלה נוספו מוטיבים צמחיים טורקיים מקומיים. בתערוכה מוצגים כלים משושלות מינג וצ'ינג בצבעי כחול-לבן המעוטרים במוטיבים סיניים אופייניים ולצדם אריחים וכלי קרמיקה טורקיים וארמניים ירושלמיים שהושפעו מהם.

אגרטל, שושלת
צ'ינג, סין,
המאות ה-17-18,
מוזאון וילפריד
ישראל לאמנות
ולדיעת המזרח

מסורת הקרמיקה הסינית שהשפיעה על המסורת הטורקית עדיין מהווה השראה לאמני קרמיקה עכשוויים. אָקֶרם יזיג'י, יליד טורקיה, למד אמנות בעיר הולדתו אפיונקרהיסר (Afyonkarahisar) ועם סיום לימודיו יצא למסע בן עשר שנים ברחבי אירופה, קנדה, יפן וסין. כיום יזיג'י מתגורר ויוצר בעיר ג'ינג דה ג'ן (Jingdezhen) שבסין, הידועה כ"בירת הפורצלן", שבה מסורת ייצור כלי הקרמיקה נמשכת מזה 1700 שנים. בעבודתו מחבר יזיג'י באופן מושכל וקפדני מוטיבים מוסלמיים קלסיים עם נושאים וסגנון סיני מסורתי. צלחות הקרמיקה בתערוכה מעוטרות בקליגרפיה מוסלמית המשלבת תפרחות סיניות מעודנות.

אקֶרם יזיג'י,
סין, 2015, מוזאון
לתרבות האסלאם
ועמי המזרח

סדנת בליאן
וקרשיאן,
ירושלים,
1963-1963, אוסף
נישאן בליאן –
קרמיקה ארמנית,
ירושלים

בשנת 1963 נפרדו משפחות קרקשיאן ובליאן. משפחת בליאן הקימה סדנה עצמאית בשם "קרמיקה פלסטינית" ("Palestinian Ceramics") ומרי בליאן היתה לאמנית הקרמיקה המובילה בסדנה.

מרי בליאן נולדה בליון שבצרפת ולמדה אמנות בעיר הולדתה. בשנת 1954 נישאה לקְטֶרֶק בליאן (בנו של נישאן בליאן) והגיעה עמו לירושלים. לאחר פירוק הסדנה המשותפת החלה את עבודתה כציירת. בעבודותיה המוקדמות ציירה על אריחים ועל כלי קרמיקה. בתחילת שנות השמונים החלה לעבוד על תמונות אריחים גדולי ממדים. הנושאים האופייניים לעבודתה כוללים: ציפורים, דמויות מסיפורי התנ"ך, עצים ומוטיבים צמחיים (ברוש, דקל, עץ שקד וגפן) ופרחים (צבעוני, ורד, יקינתון ופרחי שדה). בתערוכה מוצגים כלים מעוטרים בסגנונה המיוחד של מרי בליאן וכן שני ציורי אריחים גדולים.

מרי בליאן,
ירושלים, 1990,
אוסף נישאן
בליאן – קרמיקה
ארמנית, ירושלים

בעבודותיה מקיימת בליאן דיאלוג עם מסורות שונות: הקרמיקה הטורקית והארמנית-הירושלמית, מוטיבים הלקוחים מן השטיחים הטורקיים והפרסיים, ציורים בכתבי יד, פסיפסי רצפה מכנסיות בארץ ישראל, כלי נחושת, ואפילו עבודות הרקמה של השמלות הפלסטיניות משמשות לה השראה.